

Varovanje psiholoških pravic otroka in Konvencija OZN o pravicah otroka*

Zoran Pavlovič*

Psihološke pravice otroka so »mehke« pravice, ki jih moč zakona ne more neposredno varovati. Zaradi posebnega položaja otroka v družini in družbi pa imajo za otrokovo kakovost življenja in zdrav razvoj tolikšen pomen, da je njihovemu (četrtno posrednemu) varovanju potrebno posvetiti posebno družbeno pozornost. V članku predstavljamo koncept in vsebino psiholoških pravic otroka, v nadaljevanju pa razčlenjujemo, v kolikšni meri nam izhodišča za varovanje teh pravic ponuja Konvencija OZN o otrokovih pravicah. Konvencija v Uvodu poudarja pomen ugodnih psiholoških razmer za otroka in njegov razvoj, vendar pa ne vsebuje nobenih določil za njihovo neposredno varovanje. Namesto tega terja visoko raven varovanja in pomoči otrokovi družini. Poleg tega uveljavlja »pozitivno ideologijo otroka«, saj otroka pojmuje kot osebnost, subjekt z lastnimi pravicami. S postavljanjem takega standarda Konvencija izrazito podpira razvoj takega družbenega odnosa do otroka, ki bo spoštoval ne le njegovo pravno, temveč tudi njegovo psihološko subjektiviteto.

Ključne besede: otroci, psihološke pravice, Konvencija OZN o otrokovih pravicah.

UDK 342.7-053.2

Ce otrok živi v kritiki,
se nauči obsojati.
Ce otrok živi v sovražnosti,
se nauči bojevati.
Ce otrok živi v zasmehovanju,
se nauči plahosti.
Ce otrok živi v sramoti,
se nauči čutiti se krivega.
Ce otrok živi v strpnosti,
se nauči potrpežljivosti.
Ce otrok živi v opogumljanju,
se nauči zaupati.
Ce otrok živi v pohvali,
se nauči ceniti.
Ce otrok živi v poštenju,
se nauči pravičnosti.
Ce otrok živi v varnosti,
se nauči verjeti.
Ce otrok živi v odobravanju,
se nauči ugajati sebi.
Ce otrok živi v sprejetosti in prijateljstvu,
se nauči najti ljubezen na svetu.

Anonimus.

Uvod

Nekatere človekove pravice so »trde« (njihovo uresničevanje zagotavljajo ustava in drugi pravni akti države), druge so »mehke« (varujeta jih le običajna čut pravičnosti in morale ter običajno »pravo«). Psihološke pravice otroka sodijo, po svoji naravi, med slednje. Pri razmišljanju o tem, kaj (in katere) psihološke pravice otroka so ter kakšne so možnosti njihovega varovanja, bomo izhajali iz nekaterih predpostavk:

* Dr. Zoran Pavlovič, dipl. psih., raziskovalni sodelavec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Kongresni trg 12, p. p. 468, 61001 Ljubljana.

** Članek je prirejen po sklepnem poglavju avtorjeve doktorske disertacije Osebnostnorazvojni temelji psiholoških pravic otroka, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1992.

1. Pravice urejajo razmerja med odvisnimi družbenimi subjekti neenake (družbene) moči. Pravice ne odpravljajo dominacije močnejšega nad šibkejšim, skratka — oblasti, temveč postavljajo kompromisne meje (zlo)rabi moči. Pravice predpostavljajo nezaupanje in možnost konflikta: so formulacija kompromisnega dogovora o pogojih, v katerih je zadevni odnos za oba subjekta sprejemljiv. Sprejemanje in spoštovanje pravil zmanjšuje verjetnost nasilnega razreševanja možnega nasprotja interesov.

Pravice posameznika, v razmerju do oblasti, določata dve temeljni razsežnosti: »negativne« pravice orisujejo področje avtonomije, v katero oblast ne sme posegati, oziroma določajo okoliščine, ko oblast sme ali celo mora posegati v to področje zavoljo varovanja pravic drugih; »pozitivne« pravice določajo, kaj mora oblast posamezniku dejavno zagotavljati.

Ce postavimo otroka v eno izmed vlog (neizogibno šibkejšo, torej vlogo »vладanega«) v tem razmerju, ki ga določa distribucija moči, stopijo v ospredje nekatere značilnosti njegovega položaja:

— otrok je v razmerju z multiplo strukturo oblasti; psihološko, socialno in pravno med družbo in njim posredujejo starši (družina) oz. nadomestni odrasli skrbniki ter druge socializacijske ustanove, zlasti šola. S tem ima, v primerjavi z odraslimi, večji krog subjektov, ki lahko zadovoljujejo njegove potrebe in varujejo njegove pravice, vendar tudi večji krog subjektov, ki lahko njegove pravice (prikrito) kršijo;

— v začetku svojega razvoja je otrok življenjsko odvisen od paternalizma odraslih. Pravice varnosti in oskrbe so mu (načeloma) polno priznane, pravice avtonomije in odločanja so odložene. Ker se izvajanje skrbniške vloge izvaja

v zasebnosti družine (do poseganja v le-to pa je družba/država zaradi načelnih in praktičnih razlogov zelo zadržana in ji priznava avtonomijo in celo relativno »suvereniteto«, če lahko tako rečemo), je v primeru, ko sami skrbniki ne varujejo otroka, temveč ga celo ogrožajo, otrokova varnost ranljiva (dokler ni kriza že zelo očitna okolju, in celo, dokler ni za otroka že prepozno). Da problem ni hipotetičen, dokazuje v sodobnih družbah naraščajoča zaskrbljenost zaradi različnih oblik zlorabe otroka s strani tistih odraslih, ki bi morali zanj skrbeti;

— z otrokovim odraščanjem se postopno aktualizira vprašanje otrokove avtonomije in samoodločbe. Ker naša kultura terja zelo dolgotrajen proces kvalifikacije (predno postane mlad človek član družbe odraslih) se »socialna infantilizacija« raztegne daleč čez čas psihofizičnega zorenja in proizvaja adolescentsko krizo;

— zaradi majhne družbene in siceršnje moči, ki jo ima otrok kot posameznik in otroci kot družbena skupina, terjanje in uveljavljanje lastnih pravic nista v njegovih rokah; moč si sposoja pri odraslih zagovornikih, ki se pogajajo o pravicah v njegovem imenu. Tudi moč za tolmačenje otrokovih koristi in interesov je, navsezadnje, v rokah odraslih.

2. Druga predpostavka, pravzaprav druga plat podobe, je svetlejša in bolj optimistična:

— med potrebami otroka in željami družbe odraslih je, v normalnih pogojih, določeno soglasje. Otrok ni naključno ali »poljubno« zaupan staršem v primarno skrb in nego. Zaradi lastne potrebe po nadaljevanju življenja in rodu so biološki starši (ali pa nadomestni, če so zmožni razviti kakovostno čustveno vez)¹ tisto okolje, ki nudi otroku največ možnosti ne le za preživetje, temveč tudi za uspešen razvoj. Medtem ko mu nudijo varnost, se veselijo njegovih raziskovalnih pobud in rasti avtonomije. Vzgoja podmladka je delovni projekt cele generacije; zavezani so mu s svojo dejavno ljubeznijo;

— družba, po drugi strani, ima interes, da otroci zrastejo v močne in zdrave, ustvarjalne in samozavestne ljudi, zato bi morala imeti tudi interes starše podpreti v njihovih prizadevanjih, in organizirati kakovostno formalno izobraževanje, v katerega sta lastna pobuda in dostojanstvo otroka vgrajena kot elementa, ki ju ni mogoče pogrešati.

¹ Glej razpravo o razmerju roditelj — otrok, in zlasti o željenem otroku, v Goldstein, Freud & Solnit, 1979, zlasti str. 9—30.

Stvarna slika otrokovega položaja, pa naj gre za otroke kot (razpršeno) družbeno skupino ali pa za posameznega otroka, je najbrž vedno neke vmes. Položaj določa dinamika podrejanja, izkoriščanja in zlorabe na eni, ter zaupanja, ljubezni in podpore, na drugi strani. Slike ne kaže risati črno-belo, kajti najbrž ga ni otroka, ki bi bil deležen samo ene plati.

Morda celo bolj kot materialno okolje in razmere, je za otrokov razvoj ključno psihološko okolje, kakovost medosebnega komuniciranja, ki jo je včasih mogoče meriti z decibeli in številom klofut, a včasih le s pomenom pogledov, dotikov, in besed. Garbarino je dejal:

Ohranjanje fizičnega organizma je kajpak življenjskega pomena. Za obstoj otrokove dobrobiti je to nujen predpogoj. Toda, kakor hitro je telesno preživetje zagotovljeno, postane subjektivna realnost otrokovega razvoja primarna skrb.²

Kakovost tega okolja je težko objektivirati, a vendar ima tako nedvomno trajno formativno vlogo za slehernega izmed nas. Objektivirati ga je težko, ker njegovi znaki niso (za nevtralnega opazovalca) nedvoumni, in ker dejansko nima objektivnega, temveč ravno intersubjektivni pomen: učinkovito psihološko okolje je tisto okolje, ki ga otrok kot takega doživlja in kot takega interpretira.

Psihološke pravice sodijo med »mehke pravice«³ — kajti moč zakona jih ne more (neposredno) varovati. Denimo, ljubezen. Ali ima otrok pravico do ljubezni? Vsi se strinamo: da, ima jo. Toda država je ne more ukazati. Če ljubezni ni, je ni mogoče ustvariti z dekretom.

Vendar pa se s tem ni mogoče zadovoljiti. V imenu pravice do odprte prihodnosti⁴ je treba vsaj poskušati storiti več. Če, vzemimo, ljubezni ni, mora družba pomagati po svojih močeh, da se prekinjena vez ponovno naveže; če roditelj

² Garbarino, Guttman & Seeley, 1986.

³ Delitev pravic na »mehke« pravice, ki jih varuje moralni imperativ, in »trde« pravice, ki jih varuje zakon, najdemo npr. v Group for the Advancement of Psychiatry, 1989, zlasti str. 75—100.

⁴ »Pravica do odprte prihodnosti« je Feinbergov koncept (Joel Feinberg, 1980). Pronicljivo združuje otrokove pravice s konceptom človekovih pravic na sploh, saj ocenjuje ravnanja z otrokom v sedanjosti v luči perspektive, v kolikšni meri ostajajo otroku odprte vse pomembne odločitve, ki jih lahko sprejme šele kot odrasel človek. Tako nekaterih pravic otrok (še) ne more uživati, pa vendar so mu lahko že v sedanjosti kršene.

otroka zavrača, mora država po najboljših močeh poskušati presaditi otroka v boljši humus, najti nadomestne starše, ki so mu manjkajočo ljubezen pripravljeni nuditi.⁵

Zakaj »v imenu pravice do odprte prihodnosti«?

Ljubezen roditelja, če je, ne potrebuje koncepta pravice, da deluje; med potrebo otroka in potrebo roditelja ni konflikta interesov. Koncept pravice je potreben, če ljubezni ni in so si interesi nasprotni. Ravno z vidika varovanja pravice do odprte prihodnosti pa je otrokov »zdaj« postavljen v perspektivo, ki pritegne širšo družbo k delovanju, k izkazovanju svoje dejavne ljubezni do otrok. Družba si želi zdravih, samozavestnih in ustvarjalnih državljanov, tako vsaj domnevamo. Potem mora storiti vse, da otroci taki tudi odrastejo. To pa se ne bo zgodilo v kakršnihkoli pogojih.

Odrasel državljan ima pravico do varovanja svojega dostojanstva. Toda če naj sploh odraste z občutkom dostojanstva, mora biti deležen spoštovanja lastne subjektivitete že od vsega začetka. Von Braunmühl, vzemimo, pravi, »da otrok niti nima pravice do ljubezni, nihče pa mu ne bi smel vzeti pravice do stvarnosti, kakršno doživlja«. ⁶ To lahko razumemo kot pogoj duševnega zdravja, vendar je tudi vprašanje človeškega dostojanstva.

Avtonomija odraslega je varovana kot »trda pravica«. Če naj bo avtonomija odraslega tudi nekakšno psihološko dejstvo, ne pa zgolj pravna predpostavka, mora biti otrok deležen spoštovanja lastnih avtonomnih pobud. Pogoj za uveljavljanje »trde« pravice je predhodna uveljavljenost »mehke« (avtonomije). Od kdaj naprej? Razvojni psiholog Stern pravi: že od vsega začetka. ⁷ Po Sternu je treba otroka nedvomno obravnavati od vsega začetka kot ločeno bitje z lastno avtonomno dejavnostjo in lastnim občutkom sebstva. Individualnost je lastnost, s katero otrok že vstopa v interakcije, prvotno stanje ni brezoblična fuzija. Bodočo avtonomijo odraslega je torej treba začeti varovati ob rojstvu.

⁵ Ljubezen razumemo v smislu, kot ga je opredelil Scott Peck (1978), torej v smislu dejavne ljubezni, zaveze, da bo naše delovanje usmerjeno k podpori rasti ljubljenega objekta. Zaveza (commitment) in tudi vez (attachment) sta konstitutivna elementa. Samo čustvo, sentiment, samo po sebi ne zagotavlja takega delovanja; pogosto ne preraste narcističnega, egocentričnega horizonta.

⁶ Cit. po Čačinovič Vogrinčič, 1987, str. 245.

⁷ Stern, 1985.

Razvojna psihologija je izdatno utemeljila spoznanje, da otrok ni pomanjšani odrasli, ⁸ da je otrok drugačen človek. Toda, kakor da bi se s tem, tudi »zdravorazumskim« spoznanjem, odprl prostor neki drugi mistifikaciji; omogoča namreč, da spregledujemo, kako zelo so otroci vendarle podobni odraslim: prav tako kot odrasli potrebujejo spoštljiv in vljuden odnos, potrebujejo ljubezen in prav tako kot odraslim jim lahko le odziv drugih potrjuje ali spodnaša občutek lastne vrednosti. Leboyer je opozoril, da novorojenček še zdaleč ni neobčutljiv na zunanje dražljaje, da je še kako zmožen trpljenja; sprožil je revolucijo v porodničarstvu. ⁹ Parafrazirano po Rawlsu ¹⁰ bi lahko rekli: ne stori otroku, česar ne bi maral, da drugi storijo tebi — tudi če bi bil otrok.

Posebej bi radi poudarili, da menimo, da ne zadošča govoriti kar kratko malo o potrebah (čeprav se zdi, da teče beseda prav o teh), temveč da tudi v medsebojnih razmerjih med otroki in njihovimi starši/skrbniki/vzgojitelji ¹¹ kaže govoriti o pravicah. Za to je več razlogov:

— otrok, kot posebno ranljiv član človeške skupnosti, je posebno ogrožen kot potencialna žrtev zlorabe moči — koncept pravic pa opozarja, da med subjektom pravice in njegovimi socialnimi odsotnosti konflikta interesov ni vedno mogoče predpostaviti;

— koncept pravic predpostavlja, da obstaja korespondenčni nosilec obveznosti, česar sam koncept potreb ne predpostavlja;

— in končno, celo če gre za potrebe, ki jih lahko otroku kakovostno zadovoljuje samo empirični odrasli človek, koncept pravic omogoča obvezovanje države k skrbi za (červno posredno) zadovoljevanje otrokovih vitalnih potreb.

Vse to daje konceptu pravice večjo moč moralnega imperativa kot konceptu potrebe. Koncept pravice hkrati do neke mere določa druge subjekte v interakciji: to so tisti ljudje, od katerih je otrok odvisen, oz. ki imajo nad otrokom določeno moč. Moralni imperativ »mehke« pravice zadeva prav te ljudi.

⁸ O pomanjkljivem dojemanju specifične drugačnosti otroka v evropskem srednjem veku glej npr. Ariès, 1960. Razpravi o zgodovini otroštva posvečamo v »Osebnostnorazvojni temelji...« večji del drugega poglavja (Pavlovič, 1992).

⁹ Leboyer, 1983.

¹⁰ John Rawls, 1971.

¹¹ In ne morda le med državljanom in državo, manjšino in državotvorno večino ipd.

Pojem in vsebina psiholoških pravic otroka

Psihološke pravice otroka lahko opredelimo kot pravice, ki se, zaradi kakovosti otrokovega življenja in spoštovanja njegovega dostojanstva, zaradi varovanja otroka pred neutemeljenim trpljenjem in bolečino, ter zaradi uveljavljanja otrokovega optimalnega osebnostnega razvoja (vključno z emocionalnimi, volitivnimi in kognitivnimi komponentami), v imenu otrokove pravice do odprte prihodnosti, nanašajo na zadovoljevanje otrokovih potreb in morebitnih drugih, za uresničevanje zgornjih zahtev nujnih pogojev; zadevne potrebe se zadovoljujejo v ustrezni kakovosti dvosmerne komunikacije z empiričnimi odraslimi, od katerih je otrok odvisen, oz. ki imajo nad otrokom moč, in v kakovosti informacije, ki jo širša družba naslavlja na otroke skozi vsebine formalnega izobraževanja in sporočila množičnih medijev.

O katerih pogojih oz. potrebah pa pravzaprav govorimo? Natančnega »rokovnika«, ki bi določal, da je npr. »pri petih (?) letih treba otroku dopustiti, da sam uporablja kuhinjski nož«, ni mogoče sestaviti. Psihološke pravice je mogoče razdeliti le na splošne in — še bolj splošne.

Najsplošnejši okvir, kot se zdi, tvorijo naslednji pogoji:

Otrok potrebuje »diabiotsko«¹² razmerje z ljudmi, s katerimi se najprej sreča v življenju. Potrebuje, da je zaželen in sprejet. Potrebuje, kot je dejal Bronfenbrenner, **iracionalno zavezo**: nekdo mora biti nor na tega otroka.¹³ Ljubezen odraslega skrbnika ne sme biti le sentiment temveč mora biti dejavna: izražati se mora v permanentni in vedno kompleksnejši interakciji. Otrok potrebuje trdno in zanesljivo vez z skrbnikom, gotovost, da dobijo njegove potrebe ustrezen odziv pri konkretni osebi v okolju.¹⁴

Otroci potrebujejo starše, osvobojene lastnih potreb, ki bi jih morali zadovoljevati na račun in v škodo lastnih otrok. Otrokova psihološka pravica je, da staršem **ne služi kot projekcijsko platno**.¹⁵ Sprejet, cenjen in ljubljen mora biti

¹² V mislih imamo razmerje, v katerem predstavlja zagotavljanje varnosti (skrbništvo) temelj razvoja avtonomije, ne pa temelj njenega zanikanja. Razlago pojma, glede na simbiozo na eni ter avtonomijo na drugi strani glej pri Flaker, 1990, in Pavlović, 1992, 4. poglavje.

¹³ Bronfenbrenner, 1985.

¹⁴ Pomen in evolucijsko utemeljenost teh potreb je prepoznala zlasti etologija. Glej npr. Bowlby, 1989.

¹⁵ Problematika zlorabe otroka kot projekcijskega platna za lastne nepredelane vsebine in za zadovo-

tak kot je, ne da bi si moral starševsko »iracionalno zavezo« šele pridobiti z dosežki ali z odpovedjo delom avtentičnega sebstva. Odsotnost projekcij staršem omogoča spoznavati, upoštevati, in spoštovati otrokove posebne, individualne značilnosti; odsotnost specifičnih ambicij omogoča staršem, da cenijo otrokove posebne darove, pa tudi to, da ga sprejemajo kot povsem navadnega otroka. Starši dajejo veljavnost otrokovi eksistenci: do prostora na tem svetu je upravičen, njegovo subjektivno izkustvo sveta je pristno in pravilno. Starši so asistenti, ne pa dirigenti otrokovega razvoja.

Otrok potrebuje spoštovanje lastnega dostojanstva in vrednosti svoje osebe. Potrebuje konsistentno komunikacijo tega spoštovanja, tako neverbalno, posredovano s toplim dotikom, kot verbalno, ki ga bo uvedla v svet pomenov in mu omogočila orientacijo v kompleksni družbi ter mu odpirala videnje, da ta svet ni sam po sebi sovražen in da bo njegov prostor v njem varen in ustvarjal.

»Mehkost« te ravni otrokovih pravic se ne kaže le v tem, da jih ni mogoče uveljavljati s pravnimi sredstvi, temveč morda še bolj v tem, da ta podoba predstavlja idealizacijo optimalnega starševstva, ekstrahirano iz vednosti in iz sodobne meta-teorije psiholoških znanosti o otroku in o pogojih njegovega optimalnega razvoja. V empirični realnosti rahljajo to idealizacijo vsakodnevni drobni konflikti interesov in hotenj, soočenja realnih značajev staršev in otrok, neizogibne frustracije in razočaranja, življenjska dejstva. Soočenje in preseganje le-teh, tudi s humorjem, ne pa s sarkazmom, je način rasti otroka in starševstva in način razvijanja zavesti o lastni moči. Otrokova sila rasti in prožnost pri nadomeščanju (jemanje tam, kjer je in prenašanje tja, kjer manjka) sta veliki. Toda kljub temu, da gre morda pri zgornjem orisu za starševski »idealni ego«, to ne pomeni, da smejo omenjene predpostavke brez posledic v celoti umanjati.

Zgornje predpostavke ne izključujejo omejevanja in vodenja otroka. Nasprotno, menimo, da njihovo uresničevanje šele legitimira omejevanje in vodenje, saj daje otroku gotovost, da staršev pri tem ne vodijo motivi, tuji ali nasprotni interesom njihovega lastnega razvoja in rasti.¹⁶

ljevanje lastnih čustvenih potreb roditelja je rdeča nit dela Alice Miller. Glej npr. Miller 1981, 1983, 1985.

¹⁶ Lasch izrecno kritizira zahteve, naj se ločijo figure avtoritete in figure negovanja, in pravi:

Poskušajmo temu orisu najsplošnejšega pa tudi »najmehkejšega« okvira uresničevanja otrokovih psiholoških pravic dodati še elemente naslednje, le za spoznanje konkretnjše ravni.

Otrok je že v zgodnji dobi občutljiv za **pravičnost** obravnavanja: za diskriminacijo med sorojenci, za krivičnost kazni; kmalu tudi za različna merila, ki veljajo za otroke in odrasle. Njegova psihološka pravica je, da načela pravičnosti pri ravnanju z njim uporabljamo že od vsega začetka. Otrok lahko krivico doživi kot znak zavračanja. Otrok potrebuje nekoga na svoji strani tudi takrat, ko nima prav in ko mu grozijo sankcije. Otrok mora biti deležen poštenosti v komunikaciji, in ne sme biti kaznovan, če sledi modelom, ki se mu ponujajo; še zlasti ga nimajo pravice kaznovati prav ti »modeli«.

Otrok potrebuje **varnost** in zato tudi občutek, da so starši močni, da so tu in da odločajo. Vendar pa otrok hkrati potrebuje tudi spoštovanje lastnih **avtonomnih vzgibov** in svobode raziskovanja in preverjanja realnosti »na lastni koži«. Zato mora pravica do varnosti pomeniti varno bazo, ne pa trdnjave brez oken in vrat, pravica do avtonomije pa predvsem pravico do napak in do negovanja po porazih, ne pa abdikacije starševske odgovornosti. Starši naj ne varujejo otroka pred sleherno preizkušnjo in izzivom — s tem bi ga prikrajšali za gibalno rasti in laboratorij preizkušanja lastne moči; toda prav tako jim ni treba že v lastni družini organizirati življenja tako, da se bo otrok že doma »navadil«, da je življenje težko in da ne smeš nikomur zaupati«, kot včasih slišimo reči starše. Otrok, če ni preveč zavarovan pred življenjem, se bo s težavami dovolj zgodaj soočil; nanje pa ga najbolje pripravi življenje v varnem okolju, ki mu dopušča preizkušanje avtonomije v »pravilnih odmerkih«. Prav zato in ne zato, ker morajo otroci »ubogati« (češ, »red mora biti«), pa morajo starši obdržati moč presoje o tem, koliko je ravno prav, avtoriteto zadnje besede. Otroška avtonomija se prelevi v odraslo takrat, ko to presojo mladi ljudje vzamejo v svoje roke in se odločijo, da si bodo v prihodnje varno bazo gradili sami.

»Ravno ločitev ljubezni in discipline spodbuja... razvoj osebnostnih potez, ki se bolje skladajo s totalitarnimi režimi kakor pa z demokracijo... Novejše tehnike vzgoje otrok... racionalizirajo umik od bolečih konfrontacij na ta način da pozivajo starše in otroke, naj se pogovarjajo o svojih čustvih, namesto da bi razpravljali o pravilih in načelih, ki izzivajo konfrontacije... Toda, ... poskus, da bi se iznebili konfliktov, lahko uspe le v tem, da jih nanežene v ilegalo.« (Lasch, 1979, str. XIV.)

Od pravilne presoje staršev in sposobnosti zadovoljevanja otrokovih potreb pred tem trenutkom pa je odvisno, ali se bo to zgodilo pre zgodaj ali pa bodo mladi ljudje obdržali privilegije otroštva, dokler ne bodo polno usposobljeni za sodelovanje v kompleksnem organizmu sodobne družbe.

Otrok ima pravico, da ga o **pravilih življenja v človeški družbi** poučujejo ljudje, ki s svojo dejavno ljubeznijo izpričujejo, da jim je otrokov razvoj in pravica do odprte prihodnosti primarna skrb — tako bodo v otroku razvili prepričanje, da je resnično samo svoboda drugega meja njegovi lastni svobodi, in bo tudi razvil spoštovanje do svobode drugega, saj bo spoznal, da ga ne omejuje pri uresničevanju njegovih vitalnih potreb.

Otrok potrebuje **dostop do drugih odraslih**, poleg lastnih staršev. Mora imeti možnost, da duševno hrano, ki je ne dobi pri najbližjih, poišče pri drugih.

Otrok potrebuje **druge otroke** po lastni izbiri, različne starosti, s katerimi v igri, prepiru in delu meri svoje moči in (zlasti nasproti odraslim) razvija občutek solidarnosti.

Otrok potrebuje **zasebnost**, za druženje s svojo lastno osebo, za druženje s svojo domišljijo, za druženje s svojimi vrstniki. To so »subjekti«, s katerimi bo preživel življenje, tudi ko bodo starši samo še ponotranjeni objekti.

Otrok mora imeti **dostop do modrosti in znanja** svoje in drugih kultur. Odrasli mu morajo resno in odgovorno odgovarjati na vprašanja ter ga spodbujati, da išče odgovore tudi pri drugih virih. Ker so starši nujno nezadosten vir, mora družba organizirati prenos znanja in modrosti na naslednjo generacijo. Pri tem mora tudi šola spoštovati otrokovo pravico do odprte prihodnosti: otrok je ustvarjalec prihodnosti, ne pa častilec sedanosti ali celo preteklosti. Osebe, ki so neposredno vključene v ta proces, morajo, ob upoštevanju otrokove razvojne stopnje, spoštovati ista načela, ki zavezujejo tudi otrokove starše. Učitelj naj bo pošten, pravičen, moder in ljubeč. Le tako bo otrok posredovano znanje vpiljal kot modrost, ne pa kot prisilo nad lastnim umom. Dokler ni otrok polno sposoben abstraktnega mišljenja, morajo biti trditve konkretno empirično preverljive. Otrok naj se do čim večjega števila spoznanj dokoplje z lastnim manipuliranjem objektov; vrtec in šola morata biti eksperimentalni laboratorij — in vodena igralnica. Šola si mora prizadevati, da bo brisala

ostre meje med igro, delom in učenjem; igra je ustvarjalnost, delo je konstruktivni napor, učenje je sistematiziranje in konzerviranje spoznanj. Vse troje sodi skupaj. Čeprav mora otrok dobiti objektivno povratno informacijo o svojih dosežkih, prenos modrosti kulture ne bi smel biti organiziran kot tekma vsakogar proti vsem; otrok naj v prvi vrsti tekmuje s samim seboj in razvija strategije sodelovanja in solidarnosti z drugimi. Tekmovanje z drugimi je treba obdržati v varnih mejah; otroku je treba omogočiti, da odkrije svoje lastne darove in sposobnosti, s katerimi bo lahko jutri živel, brez strahu, da je odveč; nihče ne bi smel že kot otrok razviti identitete poraženca.

Otrok bi moral imeti možnost, da izmeri svoje moči in sposobnosti (za samostojno življenje v jutrišnjem svetu) v **produktivnem delu**, in uživa njegove sadove. Za mnoge otroke je naravnost krivično, da je edino merilo, po katerem jim družba meri vrednost, njihov akademski dosežek.

Če naj odrasli ne ogrozijo otrokovega občutka, da prihodnost **bo**, si morajo resno in odgovorno prizadevati **razreševati svoje spore** na konstruktiven način (v otrokovem neposrednem okolju, prav tako pa na makro družbeni ravni) in si prav tako resno in odgovorno prizadevati rešiti planet pred **ekološkim propadom**. Javni množični mediji morajo, tako v programih, posebej namenjenih otrokom, kot tudi sicer, vztrajati na profesionalni objektivnosti, na kritičnosti do ogrožanja pravice naslednjih rodov do obstoja, in na poudarjanju konstruktivnih strategij preživetja. Sporočila, ki jih otroci v današnjem času nedvomno precej poberejo iz medijev, morajo biti v duhu spoštovanja človeškega dostojanstva, spoštovanja človekovih pravic in spoštovanja naravnega okolja.

Otrok potrebuje **humor**, kajti sam je nagnjen k temu, da življenje jemlje zelo resno.

Varovanje psiholoških pravic otroka in Konvencija OZN o otrokovih pravicah

Morda se zdi nenavadno, da psihološke pravice otroka najprej opredelimo kot tisto skupino pravic, ki se nanaša ravno na tisto področje medčloveških odnosov, kamor moč prava ne seže, potem pa se kljub temu sprašujemo po možnostih njihovega varovanja. Protislovje je kajpak navidezno: ni se namreč mogoče sprijazniti s tem, da za varovanje psiholoških pravic otroka

ni mogoče ničesar narediti. S tem bi pristali na oceno, da so psihološke pravice zgolj metafora »pravih« pravic. Če jih ni mogoče varovati neposredno, je pač treba razmišljati o njihovem posrednem varovanju — o podpori družini, o strokovni moči empatičnih strokovnjakov, ki pri presoji otrokovih interesov lahko upoštevajo tudi otrokove psihološke pravice, itd.

V kolikšni meri je mogoče najti v Konvenciji OZN o otrokovih pravicah izhodišča za varovanje psiholoških pravic otroka? Zakaj jih sploh iščemo ravno v Konvenciji?

Deklaracije in izjave o zaželenem ravnanju z otrokom lahko piše vsakdo, ki mu ni vseeno, kako otroci živijo in kako se razvijajo. V tolikšni meri, kolikor taka izjava odraža realno stanje duha časa, je tudi praktično uresničljiva; v nasprotnem primeru lahko predstavlja zgoščeno kritiko stanja, ki pa nikogar ne zavezuje. V obeh primerih pa avtorja omejuje samo lastna vednost o otroku, meta-teoretične predpostavke, dobronamernost in domišljija.

Narava Konvencije je povsem drugačna: je rezultat pragmatičnega potrpežljivega dela na vsklajevanju stališč in pridobivanju soglasja mednarodne skupnosti za vnašanje posameznih določb o otrokovih pravicah v dokument, ki naj bo za vse države podpisnice obvezujoč. Rezultat je dokument z omejenim dometom (minimalnim standardom otrokovih pravic), ki pa ima splošno podporo in soglasje mnogih držav in civilnih gibanj, vključuje pa tudi določbe drugih mednarodnih dokumentov o otrokovih pravicah.

Če torej v Konvenciji najdemo kako izhodišče za varovanje psiholoških pravic otroka, nam je to lahko pomembna opora.

Konvencija OZN o otrokovih pravicah že v prvih stavkih Uvoda (Preambule) začrta človekove subjektivne vrednote kot implicitni aksiomatski temelj otrokovih pravic:

Države, podpisnice te konvencije so v prepričanju, da pomeni po načelih v Ustanovni listini Organizacije združenih narodov, priznanje prirojenega dostojanstva in enakih in neodtujljivih pravic vseh članov človeške družbe temelj svobode, pravičnosti in miru na svetu, upoštevajoč, da so ljudstva Združenih narodov v Ustanovni listini Organizacije združenih narodov ponovno potrdila svojo vero v temeljne človekove pravice in dostojanstvo in vrednost človekove osebnosti in se odločila, da bodo podpirala družbeni napre-

dek in ustvarjanje boljših življenjskih pogojev v večji svobodi, ... (itd.)¹⁷

Subjektivni temelj tvorijo predpostavke o prirojenem dostojanstvu, o vrednosti človekove osebnosti, do neke mere tudi o svobodi. Konvencija afirmira v Uvodu tudi otrokovo pravico do odprte prihodnosti:

meneč, da mora biti otrok povsem pripravljen na samostojno življenje v družbi in vzgojen v duhu idealov, razglašanih v Ustanovni listini Organizacije združenih narodov, in še posebej v duhu miru, dostojanstva, strpnosti, svobode, enakosti in solidarnosti, ...

V več členih Uvoda, ki jih bomo izpustili, Konvencija utemeljuje, na podlagi otrokovih epiričnih lastnosti pač, posebno skrb za otroka. Za nas je posebno zanimivo, da Konvencija že v Uvodu izrecno veže otrokovo dobrobit na družino:

v prepričanju, da mora biti družini kot temeljni družbeni skupini in naravnemu okolju za razvoj in blaginjo vseh njenih članov in še posebej otrok namenjeno varstvo in pomoč, da lahko v celoti prevzame svoje odgovornosti v družbi, zavedajoč se, da mora otrok za poln in skladen razvoj svoje osebnosti odraščati v družinskem okolju, v vzdušju sreče, ljubezni in razumevanja, ...

V zadnjem stavku najdemo zgoščeno povzete otrokove psihološke pravice. Konvencija se zaveda pomena teh okoliščin za otrokovo dobrobit in razvoj. Navaja pa jih v Uvodu, ki opredeljuje splošen ton in temelj razumevanja celotnega dokumenta. V normativnem delu, ki vsebuje tiste pravice, ki so jih države podpisnice dolžne neposredno varovati, »sreče, ljubezni in razumevanja« ni, in jih tudi pričakovali nismo. Konvencija v bistvu predvideva posredno varstvo teh dobrin.

Družina/roditeljstvo

Zato pa normativni del Konvencije poudarja varovanje in podporo roditeljstva. Konvencija spoštuje nenadomestljivo vlogo staršev pri skrbi

za otroka. 3. člen, ki v prvem odstavku določa, naj bodo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki otrokove koristi glavno vodilo, v nadaljevanju pravi (2. odstavek):

2. Države podpisnice se zavezujejo, da bodo otroku zagotovile takšno varstvo in skrb, kakršno je potrebno za njegovo blaginjo, upoštevaje pravice in dolžnosti staršev, zakonitih skrbnikov ali drugih posameznikov, ki so zakonsko odgovorni za otroka, in da bodo v ta namen sprejele vse ustrezne zakonodajne in administrativne ukrepe.

V skladu s tem Konvencija namenja roditeljem prvenstveno vlogo pri usmerjanju otroka v njegovem uresničevanju pravic. 5. člen Konvencije pravi:

Države podpisnice naj spoštujejo odgovornosti, pravice in dolžnosti staršev ali, kjer je veljavno, članov širše družbene skupnosti, kot predvidevajo krajevni običaji, zakonitih skrbnikov ali drugih oseb, ki so zakonsko odgovorne za otroka, da na način, prilagojen otrokovim razvojnim zmožnostim, zagotovijo usmerjanje in svetovanje pri njegovem uveljavljanju s to konvencijo priznanih pravic.

»Zakoniti skrbniki in drugi posamezniki« nadomestijo starše samo, če drugače ne gre. 20. člen (1. odstavek) pravi:

Otrok, ki je začasno ali za stalno prikrajšan za svoje družinsko okolje ali katerega koristi ne dopuščajo, da bi še naprej ostal v tem okolju, ima pravico do posebnega varstva in pomoči, ki mu ju zagotovi država.

Nekateri avtorji se kritično sprašujejo, če Konvencija družini ne daje še vedno preveliko moč nad otrokom, oziroma, do kod segajo njena pooblastila pri vodenju otroka ob uresničevanju njegovih pravic. Konvencija predvideva varstvo otroka pred zlorabo moči staršev ali drugih skrbnikov v 19. členu:

1. Države podpisnice naj z vsemi ustreznimi zakonodajnimi, administrativnimi, družbenimi in vzgojnimi ukrepi otroka zavarujejo pred vsemi oblikami telesnega ali duševnega nasilja, poškodb ali zlorab, zanemarjanja ali malomarnega ravnanja, trpinčenja ali izkoriščanja, v številni spolne zlorabe, medtem ko je pod skrbništvom (enega ali obeh) staršev,

¹⁷ Vse navedbe iz Konvencije po Konvencija o otrokovih pravicah (neuradni prevod). Posebna priloga revije Otrok in družina, Ljubljana 1991.

zakonitega skrbnika (skrbnikov) ali katerekoli druge osebe, ki skrbi zanj.

2. Takšni ukrepi naj, če je to primerno, vključujejo učinkovite postopke za sprejemanje socialnih programov, ki otroku in tistim, ki skrbijo zanj, zagotavljajo ustrezno podporo, kakor tudi druge oblike zaščite ter ugotavljanje, obveščanje, prijavljanje, preiskovanje, obravnavanje in spremljanje prej naštetih primerov trpinčenja otrok in, če je potrebno, poseg sodišča.

Natančnejše določanje meril za prepoznavanje »vseh oblik nasilja« in njihovo razmejevanje od dopustnih vzgojnih prijemov ni v moči Konvencije. Pomembno pa je, da zahteva varstvo tudi pred **duševnim nasiljem**. Če nam Konvencija, kot kaže, ne zagotavlja izhodišč za pravno varovanje psiholoških pravic otroka na njihovi **optimalni ravni**, pa vključevanje duševnega nasilja zahteva pravno varovanje teh pravic na **minimalni ravni**, na ravni varstva pred ekscesnim ravnanjem staršev. Med ukrepi za varovanje pravic otroka pred zlorabo moči skrbnikov pa nikakor ni na prvem mestu neposredna intervencija države v družino. Nasprotno, na prvem mestu je **podpora** družini, poseg sodišča pa je šele na koncu. S tem Konvencija izraža zaupanje do staršev in do njihove naravne motivacije za kakovostno skrb za otroka. Konvencija se zavzema za omilitev stresne etiologije nasilja nad otroki, za pomoč staršem, da njihova dejavna ljubezen zaživi.

Konvenciji bi bilo mogoče očitati, da je v zvezi z nasiljem nad otroki preblaga. Kajti, če je nasilje nad otrokom zločin, potem pravica terja pravično kazen za storilca. Konvencija se, v nasprotju s tem, zavzema za »terapevtsko« državo. Oziroma, napotuje, naj tudi pri obravnavi nasilne družine država upošteva predvsem interes otroka, šele za tem pa tudi druge smotre. V svetu pa nekatere doktrine vztrajajo na kaznovanju storilca ravno zaradi otrokovega interesa, saj s tem družba posreduje jasno sporočilo neodobravanja nasilja nad otroki, žrtev pa naj bi s tem bila razbremenjena občutkov krivde; vendar pa druge doktrine poudarjajo destruktivnost robustne intervencije, ki ne rešuje ničesar, temveč le ustvarja vrsto novih problemov. Ker doktrina še ni izrekla zadnje besede, tudi Konvencija, kot kompromisni dokument, ni mogla zavzeti tršega stališča.

Kakorkoli že, varovanje pred nasiljem, zlorabo, izrabljanjem in zanemarjanjem vseh oblik, je

meja, ki jo Konvencija postavlja staršem. Ne daje kriterijev za njihovo prepoznavanje, toda podpisnice obvezuje k lastnemu iskanju definicij. Svetovni javnosti in posameznim družbam ne dopušča spregledovati, da se ekscesi dogajajo, in jih obvezuje k iskanju lastnih rešitev za varovanje otroka pred ogrožanjem, tudi v psihološkem smislu. V kolikšni meri in na kateri ravni pa bo zagotavljanje psiholoških pravic otroka, vsaj na minimalni ravni, v smislu odsotnosti duševnega trpinčenja, postalo »trda« pravica, je potemtakem manj odvisno od Konvencije, bolj pa od meril za razumevanje duševnega trpinčenja v vsaki konkretni družbi in od zrelosti družbenih mehanizmov, da se nanj ustrezno odzovejo.

V vsem ostalem Konvencija podpira družino oz. starševstvo in njegovo integriteto. 9. člen zahteva, naj otrok ne bo proti volji staršev ločen od njih, razen če je to nujno za varovanje otrokove koristi, o čemer lahko odloča samo sodišče; če je otrok ločen od enega ali obeh staršev, mu je treba zagotoviti stike, razen če je to v nasprotju z njegovimi koristmi. 10. člen zahteva, naj države na pozitiven, human in ekspeditiven način obravnavajo zahtevan prehod državne meje zavoljo ponovne združitve družine.

Konvencija na več mestih zahteva od držav podporo in pomoč staršev, ki jim gre prvenstvena odgovornost za otrokovo vzgojo in razvoj (pri tem pa je odgovornost obeh staršev izenačena), najbolj izrecno v 18. členu:

1. Države podpisnice naj z vsemi svojimi močmi zagotovijo priznanje načela, da sta oba starša enako odgovorna za otrokovo vzgojo in razvoj. Starši ali, odvisno od primera, zakoniti skrbniki nosijo glavno odgovornost za otrokovo vzgojo in razvoj. Otrokove koristi naj bodo njihova pglavitna skrb.

2. Da bi zajamčile in podpirale s to konvencijo določene pravice, naj države podpisnice staršem ali zakonitim skrbnikom nudijo ustrezno pomoč pri izvrševanju njihovih odgovornosti pri otrokovi vzgoji in zagotovijo razvoj ustanov, zavodov in služb za varstvo otrok.

3. Države podpisnice naj otrokom zaposlenih staršev z vsemi ustreznimi ukrepi zagamčijo pravico do uživanja tistih ugodnosti služb in ustanov za varstvo otrok, do katerih so upravičeni.

27. člen pa govori o življenjski ravni otroka; spet imajo starši ali drugi, ki so odgovorni za otroka, največjo odgovornost, da zagotovijo to raven, in spet je država obvezna staršem pri tem pomagati.

Konvencija torej nalaga staršem ali drugim odgovornim skrbnikom materialne obveznosti do otroka, od države pa terja, naj družini pri tem po svojih najboljših močeh pomaga. Staršem ne nalaga le materialnih obveznosti. Priznava tudi, da so samo odgovorni konkretni odrasli, na katere je otrok navezan, zmožni otroku zagotoviti dobrine subtilnejših ravni, od katerih pa sta otrokova dobrobit in razvoj prav tako odvisna: srečo, ljubezen in razumevanje lahko otroku zagotovi le človeška skupina, ne pa institucija ali država; država je dolžna ustvarjati pogoje, v katerih lahko taka skupina uspeva.

Konvencija nas, z omenjanjem otrokove koristi oz. interesa, hkrati vedno znova vrača k 19. členu (ki govori o vseh oblikah zlorabe otroka), oziroma možnostim zlorabe moči. Interes otroka bo vedno, glede na družbene okoliščine in od primera do primera, podvržen tolmačenju. To do neke mere nujno problematizira enoznačnost otrokovih pravic; vendar pa je hkrati »okno«, ki omogoča, da vedno znova v ta tolmačenje vgrajujemo, poleg drugih dejavnikov (npr. otrokovih lastnih mnenj, želja in zahtev), tudi strokovna in znanstvena spoznanja o otrokovem psihološkem položaju, torej »mehke«, psihološke pravice otroka.

Poskušajmo najti psihološke vsebine še v nekaterih izmed preostalih členov, ki družine oz. starševstva ne zadevajo neposredno.

Odsotnost diskriminacije

2. člen Konvencije zagotavlja otroku, da ne bo diskriminiran, oz. da bodo njegove pravice spoštovane brez kakršnegakoli razlikovanja, ne glede na položaj otroka ali njegovih staršev oz. skrbnikov.¹⁸ Kljub temu, da ima sleherna diskriminacija poleg materialnih tudi psihološke posledice (poškodbo samovrednotenja ipd.), nimamo vtisa, da je ta člen naravnán k varovanju psiholoških vrednot. Pravzaprav ni dovolj specifičen niti v tem, ali zadevno diskriminacijo lah-

¹⁸ »ne glede na raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno, etnično ali družbeno poreklo, premoženje, rojstvo ali kakršenkoli drug položaj otroka, njegovih staršev ali zakonitega skrbnika« (iz 1. odstavka 2. člena Konvencije).

ko izvaja samo nosilec določene družbene (državne) moči ali pa se nanaša tudi na roditelja in na učitelja, ki vzemimo sorojencem v družini ali sošolcem v razredu posvečata različno kakovost in količino pozornosti in naklonjenosti. Ker pa člen utrjuje nerazlikovanje kot izredno pomembno vrednoto, menimo, da s tem omogoča uvrščanje čustvene diskriminacije otrok s strani tistih, od katerih so otroci čustveno odvisni, med kategorije duševnega trpinčenja.

Identiteta

7. člen govori o pravici do imena, do pridobivanja državljanstva in pravici, da otrok pozna svoje starše in da le-ti skrbijo zanj.¹⁹ V veliki meri se ta člen nanaša na otrokovo pravico do identitete. Ne gre sicer izključno za pojem psihološke identitete, toda močna psihološka komponenta je nedvomno vključena. Osebo ime ni le nekaj, kar je vpisano na rojstnem listu in redovalnici. Je del subjektivne identitete; za majhnega otroka, ki še ne zmore ločevanja med označevalcem in označenim, je ta zveza še trdnjša kot za večjega ali odraslega človeka. Vprašanje ni trivialno: otroku pogosto ob posvojitvi spremenijo ime. Dopustnost takega posega bi bilo treba z vidika otrokove koristi ponovno pretehtati.²⁰ Tako 7. člen kot tudi 8. člen Konvencije, ki varuje otrokovo pravico do ohranjanja identitete (in se tako veže na 7. člen) in izrecno navaja državljanstvo, ime in družinska razmerja, s tem torej posredno varujeta tudi pomembne psihološke dobrine.

Za našo razpravo so zlasti pomembni členi od 12. do 17.

Prosto izražanje lastnih mnenj

12. člen varuje otrokovo pravico do prostega izražanja lastnih mnenj v vseh zadevah, ki so z njim povezane. Tako pravico naj bi imel otrok,

¹⁹ Slednji pravici je dodano »kolikor je to mogoče«, ²⁰ Glej npr. Končina, v Šelih, 1992, str. 102–103. Končina se zaveda občutljivosti problema, pa vendar predlaga, naj bi bilo posvojiteljem omogočeno, da otroku tudi po starosti štirih let (kar je z zakonom določena meja) spremenijo ime, če je to v otrokovo korist (če je npr. ime za novo okolje nenavadno in lahko otroka stigmatizira). Nam se nasprotno zdi, da je že meja štirih let odločno previsoka, in da bi smeli otroku oziroma njegovi identiteti kaj le dodati, mu torej dati še eno ime, ne pa mu njegovo ime, in s tem identiteto, odvzeti.

ki je sposoben izoblikovati lastna mnenja, o tehtnosti teh mnenj pa se presoja v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo. Drugi odstavek tega člena posebej poudarja možnost zaslišanja otroka v kateremkoli sodnem ali upravnem postopku v zvezi z otrokom, bodisi neposredno bodisi preko zastopnika ali ustreznega organa.

Ta člen je zelo pomemben, saj s tem, ko terja otrokovo udeležbo pri oblikovanju pomembnih odločitev, izrecno utrjuje položaj otroka kot subjekta lastnih pravic. Toda pravna subjektiviteta ni kar avtomatično tudi psihološka subjektiviteta. Drugi odstavek usmerja tolmačenje člena: razumeti ga kaže predvsem kot varovalo pravne subjektivitete otroka v razmerju do **državnih organov**; otrokove udeležbe pri sprejemanju odločitev, oz. svobode izražanja lastnega mnenja znotraj **lastne družine**, člen neposredno ne pokriva. Kljub temu pa si je težko predstavljati, da družba, ki se na makro ravni zaveže k poslušanju otroka in k upoštevanju njegovega stališča, ne bi obenem (vsaj na ravni moralnega imperativa) oblikovala podobnih pričakovanj tudi glede otrokovega položaja v družini in v drugih empiričnih skupinah, ki jim otrok pripada. Uveljavljanje pravne subjektivitete je pogojeno s takim obćim odnosom družbe do otroka, v katerem je spoštovanje psihološke subjektivitete moralna norma. Tudi če v posamezni družbi obćajno ne pričakujejo dejavne udeležbe otrok pri sprejemanju odločitev, temveč je ideal otrok, »ki ga vidimo, vendar ne slišimo«, bodo s časom »prikrite« obveznosti, ki jih je družba sprejela z ratifikacijo Konvencije, sprožila družbene procese v smeri spoštovanja otroka kot osebe in kot osebnosti, v pravnem in psihološkem smislu. V tem smislu Konvencija ni le konzerviran izraz obstoječega, na največji skupni imenovalc uglašenega odnosa človeštva do otrok, temveč je tudi potencialno močno gibalno nadaljnjega razvoja tega odnosa.

Vendar pa za pričetek tega procesa sama ratifikacija Konvencije še vedno ni dovolj. Ker si otroci ne morejo sami izboriti svojih pravic, potrebujejo v družbi zagovornike, ki bodo poskrbeli, da se bo otrokov glas »v vseh zadevah v zvezi z otrokom« res slišal.²¹ Hkrati moramo tudi

²¹ Skozi analizo aktualne slovenske zakonodaje, ki zadeva otroke, to analizo pa je opravila Alenka Šelih s sodelavci (Šelih in dr. (Skupina avtorjev), 1992), se kot rdeča nit vlečeta dve temi: prva je ugotovitev, da je naša zakonodaja utemeljena na otroku kot **objektu**, ne pa **subjektu** pravic (zato bo prilagajanje zakonodaje Konvenciji terjalo marsi-

upati, da se bodo mednarodno sprejeti minimalni standardi v prihodnje spiralno višali, ko bodo države druga drugi »gledale pod prste« in bo mednarodni ugled neke države odvisen predvsem od ravni varovanja človekovih pravic, torej tudi otrokovih. Ta merila pa ne bodo mogla obiti otrokovega neformalnega položaja in tradicionalnih vzgojno-socializacijskih prijemov, čeprav se jih Konvencija neposredno ne loteva.

Svoboda tiska in govora

Tudi 13. člen Konvencije govori o pravici do svobode izražanja, vendar v drugačnem smislu kot prejšnji člen. Ta pravica zajema »**prosto iskanje, sprejemanje in širjenje vsakovrstnih informacij in idej, ne glede na meje, v ustni, pisni, tiskani ali umetniški obliki ali na katerikoli drug način po otrokovi izbiri.**«²² Gre torej za politično pravico do svobode tiska in govora. Pasivna in aktivna dostopnost medijev je za državljana eden najboljših kazalcev stopnje demokratičnosti družbe; za odraščajočega državljana pa je eden izmed načinov izgrajevanja avtonomne socialne in politične osebe. Ker gre za komunikacijo, ki presega otrokovo neposredno empirično skupino, je njen psihološki pomen ravno v tem, da oblikuje položaj otroka kot posameznika v širšem svetu; nakazuje, da njegova vrstniška skupina vznikla iz anonimnosti otroških let, iz enosmerne psihološke odvisnosti od odraslih. Zato je ta pravica, kot otrokova pravica, pravzaprav protislovna: preveč »odrasla« je. Če imamo v mislih udeležbo v avtentični kulturi mladih, ne pa kulturnih dejavnosti pod pokroviteljstvom, »mentorstvom odraslih«, ²³ potem to ni več otroška avtonomija (v razmerju do odraslih), temveč naskok na enakopravno kulturno identiteto nove generacije v razmerju do prejšnjih. Enakopravnost pa presega koncept pravic: pravice ne odpravljajo razmerja dominantnosti, temveč ga regulirajo. Ko med otrokom in družbo ne posredujejo več konkretni pomembni odrasli, tedaj tudi ne gre več za povsem »otrokove« pravice. Konvencija dopušča, da se otroci na po-

kateri formalni in vsebinski popravek), druga pa, da potrebujemo za učinkovito uveljavljanje otrokovih pravic v družbi mehanizme zastopanja in advokacije otroka in njegovih pravic, ki jih prav tako moramo šele razviti.

²² 13. člen, 1. odstavek.

²³ Udeležbo otrok v kulturnih dejavnostih obravnava Konvencija v okviru 31. člena, pri katerem se bomo ustavili kasneje.

dročju kulture, na področju izmenjave informacij skozi različne medije, sami odločijo, kdaj bodo prenehali biti otroci, in pričnejo enakopravno konkurirati starejšim generacijam z novimi sporočili.²⁴ Od tu dalje velja koncept pravice do svobode tiska in govora za ene in druge v enaki meri in se naslavlja na državno moč, ki je dolžna zadevno svobodo priznati in spoštovati.

Tak pristop Konvencije je skladen z dejanskim stanjem: kulturno področje je med tistimi, na katerih se mladi najhitreje emancipirajo, čeprav so še dolgo časa po tem v podrejenem položaju v procesu izobraževanja in ekonomsko odvisni.

Prav prisotnost take pravice v Konvenciji pa ostro opozori na pomanjkanje podobnega pristopa na drugih področjih: otrokom ni na analogen način dodeljena volilna pravica; Konvencija varuje otroke pred delovnim izrabljanjem, a ne afirmira pravice do dela kot vrednote in pravice otroka do ekonomske emancipacije; varuje otroke pred spolno zlorabo in izrabljanjem, ne afirmira pa spolnosti kot vrednote in otrokove pravice do spolne emancipacije²⁵ (v varnih in detabuiziranih pogojih). Na teh področjih se odrasli še niso odločili prepustiti otrokom v odločanje, kdaj želijo prenehati biti otroci.

Ceprav ima torej pravica do svobode izražanja pomembne psihološke implikacije, našo razpravo manj zadeva, prav zaradi dejstva, da v bistvu presega okvir otrokovih pravic — presega okvir otrokove posredovanosti, prav v tem kontekstu pa dobijo psihološke pravice otroka poln pomen.

Svoboda združevanja in mirnega zbiranja

V marsičem je podoben tudi 15. člen, ki vsebuje otrokovi pravici do svobodnega združevanja in do svobode mirnega zbiranja. Tudi ta pravica je po svoji naravi politična, in dopustne omejitve so prav take kot pri 13. členu.²⁶ Tudi

²⁴ Konvencija v zvezi s to pravico ne omenja pravice in dolžnosti odgovornih odraslih, da otroka vodijo, ali česa podobnega. V drugem odstavku izrecno pravi: »Glede uveljavljanja te pravice so možne nekatere omejitve, vendar le take, ki jih predpisuje zakon in ki so potrebne: a) zaradi spoštovanja pravic in ugleda drugih; ali b) zaradi zavarovanja državne varnosti ali javnega reda ali javnega zdravja ali morale.« To je jezik pravic odraslih ljudi.

²⁵ Ne smemo pozabiti, da Konvencija kot »otroka« obravnava vsako osebo, ki še ni dopolnila 18 let, oz. ni dosegla polnoletnosti po pravu, ki se na to osebo nanaša.

²⁶ Glej opombo št. 24.

ta člen torej prestopa okvire »otrokovih« pravic, saj »pravim« otrokom odrasli določajo obliko in vsebino političnega (ne)delovanja. Vendar pa pri tej pravici lahko, politični naravnosti navkljub, najdemo neko (morda oddaljeno) zvezo s psihološkimi pravicami: k psihološkim smo šteli otrokovi pravici, da ima dostop do drugih odraslih in do otrok (različnih starosti, po lastni izbiri).

Vloga množičnih občil

Vrnimo se še nekoliko na področje izmenjave informacij. V 17. členu Konvencija poudarja pomembno vlogo množičnih občil. V nasprotju s 13. členom je ta res oblikovan posebej za otroke. Od držav zahteva, naj:

- a) spodbujajo javna občila k širjenju za otroka družbeno in kulturno koristnih informacij in gradiv v skladu z duhom 29. člena;²⁷
- b) spodbujajo mednarodno sodelovanje pri ustvarjanju, izmenjavi in širjenju takšnih informacij in gradiv iz najrazličnejših domačih in mednarodnih kulturnih virov;
- c) spodbujajo ustvarjanje in razširjanje otroških knjig;
- d) spodbujajo javna občila, da posvečajo posebno pozornost jezikovnim potrebam otroka, ki je pripadnik manjšinske skupine ali staroselec (indigenous);
- e) spodbujajo razvoj ustreznih smernic za zavarovanje otroka pred informacijami in gradivi, ki škodujejo njegovi blaginji, upoštevaje določbe 13. in 18. člena.²⁸

Ta člen se neposredno nanaša na tisto plat psiholoških pravic otroka, ki se uresničuje v neposredni komunikaciji (sicer še vedno posredovanega) otroka z družbo, ki se uresničuje preko množičnih občil in v socializacijsko-izobraževalnih ustanovah. Člen je v največji meri skladen z zahtevo (otrokovo psihološko pravico), naj ima otrok dostop do modrosti in znanja svoje in drugih kultur. Zanimiva pa je kajpak zadnja alineja, ki zahteva filtriranje informacij v otrokovo ko-

²⁷ 29. člen govori o tem, h katerim vrednotam naj bo usmerjeno izobraževanje otrok.

²⁸ 13. člen govori o pravici do svobode izražanja; 18. člen govori o tem, da nosijo starši oz. zakoniti skrbniki glavno odgovornost za otrokovo vzgojo in razvoj, pri čemer naj jim bodo poglobljena skrb otrokove koristi.

rist. Katerih in kakšnih informacij? Konvencija, podobno kot pri drugih vprašanjih, ne ponuja specifičnih smernic, temveč od držav pravzaprav terja spodbujanje razvoja le-teh. Usmerjanje na 13. in 18. člen ni kaj dosti v pomoč, saj je filtriranje informacij v nasprotju s 13. členom, navezovanje na 18. člen pa lahko pomeni samo, naj imajo o tem mučnem vprašanju zadnjo besedo starši. Na tem mestu bi nas ugibanje, kakšne informacije so pravzaprav imeli v mislih sestavljanci Konvencije, bržkone zavedlo predaleč. Domnevamo, da gre predvsem za informacije, ki jih ni mogoče spraviti v zvezo ne z otrokovimi izkušnjami ne s potrebami in interesi in ki presegajo otrokovo kapaciteto razumevanja. V to skupino bi lahko spravili tako filmske srhljivke kot filozofske razprave, erotiko in še marsikaj »odraslega«. Kaj pa televizijska poročila? Je treba otroke zavarovati tudi pred temi, zato da ohranijo upanje v prihodnost sveta? Ali pa jih je treba seznaniti z resnično vlogo nasilja v današnjem svetu?

Zdi se, da so sestavljanci Konvencije zamudili pomembno priložnost, da na vidnem mestu v dokumentu o otrokovih pravicah obvežejo odrasle h kar najbolj odgovornemu prizadevanju za nenasilno reševanje konfliktov. Otroke koristi morajo postati glavno vodilo tudi v mednarodni politiki. Cenzura informacij, če naj rabi ustvarjanju optimistične podobe o svetu, je slabo nadomestilo za zahtevo, naj odrasli optimistično podobo ustvarjajo s svojim ravnanjem.

Svoboda misli, vesti in veroizpovedi

14. člen Konvencije zahteva, naj »države podpisnice spoštujejo otrokovo pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi«. Kljub navidezni liberalnosti ravno ta člen posebno izrazito odraža posredovanost otroka in določeno protislovnost otrokovih pravic. Drugi odstavek člena namreč od držav podpisnic zahteva, naj »spoštujejo pravice in dolžnosti staršev in, če je potrebno zakonitih skrbnikov, da otroka pri uveljavljanju te pravice usmerjajo na način, prilagojen njegovim razvojnim zmožnostim«.

Pri analogni človekovi pravici (če gre torej za odraslega državljana) gre za svobodo izražanja lastnih misli, verskih in drugačnih prepričanj; država naj tako in tako ne bi imela oblasti nad intimnim duševnim življenjem posameznika. Da odrasel državljan avtonomno izbira in oblikuje misli in prepričanja, je ena tistih abstraktno

predpostavljenih, vendar empirično nedokazljivih podmen, na kakršnih sloni demokratični družbeni red.

Pri otrocih je kajpak drugače. V tretjem odstavku 14. člena Konvencija sicer prevzema podobno dikcijo, saj pravi da so

glede prostega izražanja²⁹ vere ali prepričanja dopustne le tiste omejitve, ki jih določa zakon in ki so nujne za varovanje državne varnosti, javnega reda ali morale ali pa temeljnih pravic in svoboščin drugih.

Toda to ne pomeni, da je avtonomna psihična subjektiviteta predpostavljena. Nasprotno, omejnjeni drugi odstavek terja »usmerjanje« s strani staršev.

Že prej smo navedli von Braunmühla, ki je zapisal, »da otrok niti nima pravice do ljubezni, nihče pa mu ne bi smel vzeti pravice do stvarnosti, kakršno doživlja«,³⁰ in s tem izrazil prepričanje, da je spoštovanje otrokove psihološke subjektivitete morda celo pomembnejše od ljubezni. Ljubezni vsekakor ni mogoče izsiliti, vzdržnost od razvrednotenja avtentičnosti otroškega lastnega doživljanja sveta pa je mogoče pričakovati.

Pesniška svoboda dopušča umetniku, da to »psihološko pravico« otroka izrazi še bolj nepričakovano. Znan je verz Kahlila Gibrana: »Vaši otroci niso vaši otroci«. Pesnik nadaljuje:

... Lahko jim date svojo ljubezen, vendar ne svojih misli,
Kajti imajo svoje lastne.
Lahko date dom njihovim telesom, vendar ne njihovom dušam,
Kajti njihove duše prebivajo v hiši jutrišnjega dne, ki je vi ne morete obiskati, niti v sanjah.
Lahko si prizadevate, da bi jim bili podobni, toda ne poskušajte jih narediti podobnih vam.
Kajti življenje ne teče nazaj in se ne ustavlja pri včerajšnjemu dnevu...³¹

Konvencija ne podpira takega standarda duhovne svobode otroka. Povsem kompromisno priznava pravico odraslih, da se v otrocih reproducirajo ne le genetsko, temveč tudi intelektualno in duhovno. »Svoboda izražanja vere ali prepričanja« (iz tretjega odstavka 14. člena),

²⁹ Poudarek naš.

³⁰ Cit. po Čačinovič Vogrinčič, 1987, str. 245.

³¹ Kahlil Gibran, 1969, str. 17.

prav nasprotno kot pri odraslih, ne predpostavlja notranje svobode odločanja o tistem, kar naj bi otrok izražal, temveč ravno omejuje domet zadevnega člena na izražanje samo. Vsebine izraženega ne napolnjuje subjektiviteta otroka, temveč prepričanja tistih, ki otroke vodijo. Zateva iz drugega odstavka istega člena, naj namreč starši otroka pri uveljavljanju te pravice »usmerjajo na način, prilagojen njegovim razvojnim možnostim«, sicer omogoča vključevanje strokovnega mnenja (o otrokovih razvojnih možnostih) ob morebitnih konfliktnih situacijah, toda pravice odraslih, da se reproducirajo v otrocih in jih oblikujejo po svoji podobi, pravzaprav v ničemer ne omejuje. Zdi se, da je prav pri otrokovi pravici do svobode misli, vesti in veroizpovedi Konvencija dosegla eno izmed najnižjih (kompromisnih) točk. Posebno zanimivo je, da Konvencija ne poudarja posebej (četudi ga predvideva nasploh) usmerjanja otrok pri drugih pravicah, ki smo jih obravnavali na prejšnjih straneh, npr. pri pravici do svobodnega združevanja in do svobode mirnega zbiranja, ali pravici do svobode izražanja. Očitno je vprašanje svobode misli in (zlasti) veroizpovedi posebno občutljivo, tako da se odrasli na tem področju niso pripravljali odpovedati oblasti nad otrokom.

Na ravni psiholoških pravic otroka bi lahko rekli, da se svoboda misli, vesti in prepričanja ne nanaša le na sistematično versko, moralno ali intelektualno vzgojo. Gre tudi za podrobnosti iz vsakodnevne življenja, ko starši otrokom prepovedujejo ali zapovedujejo ne le, kaj morajo in česa ne smejo storiti (to konec koncev počne vsaka oblast), temveč otrokom porečejo tudi: »Ne smeš tako misliti!« Ali pa celo: »Ne smeš tako čutiti!« Te prepovedi so lahko izražene na več načinov, verbalno in neverbalno. Težnja po reprodukciji lastne osebe v otroku gre lahko dlje od tega, katerim božanstvom naj bo otrok pokoren, in bolj v podrobnosti.

V tej točki nam Konvencija žal ne daje veliko opore, niti kot analogija. Med dolžnostjo staršev do prenašanja modrosti in znanja prejšnjih generacij in med indoktrinarnim zapiranjem duhovnih obzorij ne postavlja potrebnih razmejitev. Seveda pa lahko branje zadevnega člena v kontekstu celotnega teksta in duha Konvencije našo sodbo omili (ni pa nujno). Optimistično lahko pričakujemo, da bo nadaljnja evolucija razumevanja otrokovih pravic šla v taki smeri, da bodo otroku, ko bo za to zrel, odprte po-

membne odločitve o verskem, političnem in drugačnem prepričanju, da pa bo že kot otrok vedel, da je na velika vprašanja, ki si jih zastavlja človeštvo, več odgovorov in da noben ni dokončen; prav tako bi moral že kot otrok vedeti, da bo končno odgovore moral poiskati sam zase in sam oblikovati svoje odločitve — da, skratka, njegove pripadnosti niso za vedno določene z rojstvom.

Zasebnost

Pravica do zasebnosti je morda tista psihološka pravica, ki jo Konvencija najbolj neposredno varuje. Morda pa je tako le na prvi pogled. V 16. členu Konvencija pravi:

1. Noben otrok ne sme biti izpostavljen samovoljnemu ali nezakonitemu vmešavanju v njegovo zasebno življenje, družino, dom ali dopisovanje niti nezakonitim napadom na njegovo čast in ugled.
2. Otrok ima pravico do zakonitega varstva proti takšnemu vmešavanju ali napadom.

V dikciji Konvencije je otrok ponovno vezan na družino na tak način, da ni jasno, ali ta člen varuje otroka tudi pred vdori drugih članov družine v njegovo zasebnost, ali le pred vdori »od zunaj«.

Varovanje zasebnosti družine in doma ni pravica na psihološki, temveč prej na socialni ravni. Konvencija torej neposredno varuje pravico do zasebnosti na psihološki ravni v tolikšni meri, kolikor je mogoče 16. člen tolmačiti tudi v tem smislu, da otrokovo zasebnost varuje tudi pred vsiljivostjo staršev; ker pa se tudi v tem primeru zdi malo verjetno, da bi se poseg staršev v otrokovo zasebnost znašel pred sodiščem brez drugih elementov, ki bi kazali na neustrezno starševstvo, se zdi najprimerneje, da nespoštovanje otrokove zasebnosti obravnavamo kot duševno slabo ravnanje, ki ga sodišče upošteva ob presoji nujnosti posredovanja v družini skupaj z drugimi elementi duševne ali drugačne zlorabe.

Podobno kot pri nekaterih drugih obravnavanih členih pa se zdi, da bolj kot na neposreden način 16. člen lahko potencialno vpliva na varovanje otrokovih psiholoških pravic posredno: Konvencija opredeljuje otrokovo zasebnost kot varovano vrednoto; tudi če se to neposredno nanaša samo na napade »od zunaj«, izven družine, s tem nujno učinkuje na oblikovanje takega občega razumevanja otrokovih pravic in potreb,

ki otroka obravnava kot osebo (ki ji pritiče tudi spoštovanje zasebnosti), tako v družini kot tudi izven nje. Če je zasebnost otroka in njegove družine pravno varovana vrednota, se mora zasebnost otroka v družini uveljaviti vsaj kot moralna pravica.

Otrok in država

Preostaja nam še nekaj (za našo razpravo relevantnih) členov, ki opredeljujejo pravice otroka v neposrednem razmerju do države, torej brez običajnega posredovanja staršev oz. drugih skrbnikov. Država podpisnica se tako zavezuje, da tudi sama ne bo slabo ravnala (tudi v duševnem smislu) z otrokom in da bo spoštovala dostojanstvo njegove osebe (poleg tega, da otroku jamči varstvo pred drugimi subjekti zlorabe). Tako zagotavlja 37. člen med drugim, da

(a) noben otrok ne bo podvržen mučenju ali drugemu krutemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju... (c) (da) se bo z vsakim otrokom, ki mu je bila odvzeta prostost, ravnalo človeško in s spoštovanjem dostojanstva, ki je neločljivo od človekove osebnosti, ter na način, ki upošteva potrebe oseb njegove starosti. Še posebej mora... imeti, razen v izjemnih okoliščinah, pravico preko dopisovanja ali obiskov vzdrževati stike s svojo družino...

Države podpisnice se tudi zavezujejo k nudenju pomoči zlorabljenim otrokom. 39. člen:

Države podpisnice naj s sprejetjem vseh ustreznih ukrepov pospešijo telesno in duševno okrevanje otroka, ki je bil žrtev kakršnekoli oblike zanemarjanja, izkoriščanja ali zlorabe, mučenja ali kakršnekoli druge oblike krutega, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja ali oboroženih spopadov, in njegovo ponovno vključevanje v družbo. Takšno okrevanje in ponovno vključevanje v družbo naj poteka v okolju, ki krepi otrokovo zdravje, samospoštovanje in dostojanstvo.

40. člen še posebej opredeljuje otrokove pravice v kazenskem postopku. Iz dolgega člena navajamo samo 1. odstavek:

1. Države podpisnice priznavajo pravico vsakega otroka, ki je osumljen, obtožen ali spoznan za krivega kršenja kazenskega prava, da z njim ravnajo na način, ki je v skla-

du z razvijanjem otrokovega občutka za dostojanstvo in vrednost, ki krepi otrokovo spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin drugih in ki upošteva njegovo starost ter zaželeno spodbujanje njegove ponovne vključitve v družbo in sprejema dejavne vloge v njej.

Šola/izobraževanje

V razmerju otrok — država je kajpak posebno poglavje, ki zadene vse otroke, šola. V Konvenciji sta izobraževanju posvečena dva člena: 28. člen opredeljuje otrokovo pravico do izobrazbe (obvezno in brezplačno osnovno šolanje, vsakemu otroku dosegljivo in dostopno srednje šolanje, na podlagi osebne sposobnosti vsem enako dosegljivo višje šolanje, izobraževalno in poklicno svetovanje, spodbujanje rednega obiskovanja pouka in zmanjševanje osipa v šolah), 29. člen pa opredeljuje civilizacijske vrednote, h katerim naj bo izobraževanje usmerjeno.

28. člen je predmet mnogih razprav, saj vsebuje tudi odstavek o »obveznem in brezplačnem osnovnem šolanju«, kar je mogoče razumeti tudi na tak način, »da imajo otroci pravico, da morajo iti v šolo«. Čeravno je morda brezpredmetno razpravljati o tem, ali je izobraževanje v najboljšem dolgoročnem otrokovem interesu ali ne, in čeravno morda ne bi bilo povsem modro prepustiti otroku v odločanje, ali bo šel v šolo ali ne (o čemer pa so mnenja deljena), nas predstavljanje obveznosti kot pravice navdaja z določenim odporom. Otrok ima pravico, da ima obveznost? Ob vsem, kar so odrasli pripravljeni storiti otrokom »za njihovo lastno dobro«, nas taka formulacija ne navdušuje. Toda navsezadnje je treba Konvencijo razumeti tako, da kot pravico varuje **izobrazbo**, zagotovitev obveznega in brezplačnega osnovnega izobraževanja (ter dostopnega srednjega in visokega izobraževanja itd.) pa je **način** za uresničevanje te pravice. Tak ukrep po eni strani varuje otroke pred lastnimi (dolgoročno) napačnimi odločitvami, po drugi strani pa gotovo tudi pred starši/družino, ki bi utegnili z otrokom imeti drugačne načrte oz. ga drugače »uporabiti«, namesto da ga pošljejo v šolo. To pa bi z vidika otrokove pravice do odprte prihodnosti bilo v današnjem svetu nesprejemljivo.

V kontekstu naše razprave pa je zlasti pomemben 2. odstavek 28. člena, ki varuje otrokovo dostojanstvo v izobraževanju:

2. Države podpisnice naj z ustreznimi ukrepi zagotovijo, da se bo v šolah disciplina uveljavljala na način, ki je v skladu z otrokovim človeškim dostojanstvom in s to konvencijo.

S to določbo se Konvencija nedvomno neposredno dotika vprašanja varovanja psiholoških pravic otroka v razmerju z državno ustanovo. Morda bi ta odstavek še bolj sodil v 29. člen, ki opredeljuje vrednote, h katerim naj bo izobraževanje usmerjeno. 1. odstavek 29. člena pravi:

1. Države podpisnice so si edine, da mora biti izobraževanje otrok usmerjeno k:
 - (a) popolnemu razvoju otrokove osebnosti, nadarjenosti ter umskih in telesnih sposobnosti;
 - (b) krepitvi spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter načel, določenih z Ustanovno listino Organizacije združenih narodov;
 - (c) krepitvi spoštovanja do otrokovih staršev, njegove kulturne identitete, jezika in vrednot, nacionalnih vrednot države, v kateri otrok prebiva, države, iz katere morda izhaja, in do civilizacij, različnih od njegove;
 - (d) pripravi otroka na odgovorno življenje v svobodni družbi, v duhu razumevanja, miru, strpnosti, enakosti med spoloma in prijateljstva med vsemi ljudmi, etničnimi, narodnimi in verskimi skupinami in osebami staroselskega porekla;
 - (e) krepitvi spoštovanja do naravnega okolja.

Zgornji seznam splošno sprejetih civilizacijskih vrednot nazorno priča, da tudi šola, ki se ne naslanja na nobeno partikularno etično doktrino, ki je torej načeloma »vrednostno nevtralna«, ni »vrednostno prazna«. Nasprotno, seznam predstavlja izdaten etični temelj ter za šolo veliko in odgovorno vzgojno nalogo. Z izrecnim navajanjem take univerzalne vrednostne orientacije šole Konvencija na nek način odgovarja tudi na vprašanja, ki so se nam zastavila ob pravici staršev do usmerjanja otroka, pri uresničevanju otrokove pravice do svobode misli, vesti in prepričanja. Feinberg terja, naj starši tekmujejo z mnogovrstnostjo drugih in drugačnih vplivov na otroka;³² Konvencija terja od šole razvijanje univerzalnega etičnega koda, ki predstavlja obči

temelj, s katerim se naj partikularne vzgoje merijo oziroma iz njega izhajajo.

Konvencija ne zavrača posebnih oblik šolske vzgoje (zasebne, verske šole), terja pa od njih usklajenost s tem etičnim standardom in kajpak tudi ustrezno kakovost izobraževalnega programa. V drugem odstavku izrecno pravi:

2. Nobenega dela tega ali 28. člena ni dovoljeno razlagati tako, kot da bi posameznikom ali organom kratil pravico ustanavljanja in upravljanja izobraževalnih ustanov; pogoji je le, da so spoštovana načela iz 1. točke tega člena in da je izobrazba, ki jo dajejo takšne šole, v skladu z minimalnimi normami, ki jih lahko predpiše država.

Zanimivo je, da je Konvencija v tem členu (torej v normativnem delu dokumenta) med usmeritvami, ki naj jim izobraževalne ustanove sledijo, tako rekoč ponovila vrsto splošnih načel, ki jih navaja že v Uvodu. Gotovo jih je želela med nalogami šole še posebej poudariti. Tako je samo alineja (a), o popolnem razvoju otrokove osebnosti, usmerjena neposredno k individualnemu otroku in njegovim interesom, vse druge pa k uveljavljanju (skozi vzgojo in izobraževanje) take (prihodnje) podobe sveta in takih pogojev skupnega življenja, za kakršne verjamemo, da bi bili boljši od dejansko veljavnih, za vse in vsakogar. Gre torej za medsebojno zavezo držav, da bodo svoje stremljenje k tem idealom izražale (tudi) skozi izobraževalni proces, v imenu kolektivnih pravic sedanjih in prihodnjih rodov, bolj kakor pa za zavezo državne oblasti individualnemu otroku. Ne glede na to pa se ponuja vprašanje: ali z uvrščanjem občnih načel v normativni del dokumenta ta dobijo naravo pravic, namreč »trdih«, iztožljivih pravic? (Konec koncev nam gre za to, da ugotovimo, v kolikšni meri nam Konvencija daje podlago za uveljavljanje psiholoških pravic otroka tudi kot »trdih« pravic.) Nekaterih pravic, meni Teitelbaum (pri tem pa je imel v mislih 7. načelo Deklaracije OZN o otrokovih pravicah iz leta 1959, in elemente Deklaracije o psiholoških pravicah otroka),

... ni in ne bo morda nikoli praktično mogoče uveljaviti. Določiti, ali dostopno izobraževanje v resnici »prispeva k razvoju splošne kulture« in ali »razvija individualno presojo učenca«, za sodišče ni lahka naloga.³³

³² Feinberg, n. d.

³³ Teitelbaum, 1982, str. 115.

Morda bi lahko podobno »mehkost« zasledili pri mnogih usmeritvah izobraževanja iz 29. člena Konvencije, pa tudi v zagotovitvi, da bo šola uveljavljala disciplino na način, ki je v skladu z otrokovim človeškim dostojanstvom (v prej omenjenem 2. odstavku 28. člena). Toda če slednjega zagotovila Konvencija ni konkretizirala z določilom, da, vzemimo, v šoli ni dovoljeno telesno kaznovanje, za to obstaja dober razlog: s tako določbo bi bila (še vedno) v nasprotju vrsta nacionalnih zakonodaj, za katere potemtakem ne bi bila sprejemljiva. Univerzalni minimalni standard tako ostaja abstraktna zahteva po spoštovanju otrokovega človeškega dostojanstva; konkretizacija meril (podobno kot pri trpinčenju, izkoriščanju, zanemarjanju in zlorabi), po kateri bo zadevna pravica šele postala iztožljiva, ostaja stvar nacionalnih zakonodaj. Seveda pa se bo država, v kateri je (spet vzemimo) telesna kazen v šoli še v veljavi, morala po sprejemu Konvencije potruditi dokazati, da telesno kaznovanje učencev ni v nasprotju z njihovim človeškim dostojanstvom.

Igra in prosti čas

Zaključimo pregled členov Konvencije, ki se zdijo relevantni za razpravo o psiholoških pravicah otroka, z ugotovitvijo, da Konvencija vsekakor varuje privilegiran čas otroštva kot civilizacijsko pridobitev, z njegovimi psihosocialnimi razsežnostmi vred, ki jih ne označuje le pojmovanje otroštva kot čas šolanja in priprave na odraslo življenje, temveč tudi kot čas igre in kratko malo »otroškosti«. Konvencija sicer nikjer ne omenja pravice do (navzven) iracionalne domišljijskosti, vendar pa je pravica do igre, skupaj s pravico do prostega časa, participacijo v kulturnem življenju in nasploh lahkotnejšimi platmi življenja v civilizaciji, vključena v 31. člen. 1. odstavek se glasi:

Države podpisnice naj spoštujejo in podpirajo otrokovo pravico do počitka in prostega časa, do igre in razvedrila, primerne otrokovi starosti, in do prostega udeleževanja kulturnega življenja in umetnosti.

Sklep

S kakšnimi izhodišči, če povzamemo, nas za varovanje psiholoških pravic otroka opremlja Konvencija OZN o otrokovih pravicah?

Konvencija uveljavlja otroka kot osebo z lastnim človeškim dostojanstvom in kot subjekta lastnih pravic, otroštvo pa kot privilegirano in varovano obdobje življenja. Tako zgodovinsko razmeroma novo dojemanje otroka, ki je pogoj tako konceptualiziranja kot varovanja otrokovih pravic, so nekateri avtorji poimenovali »pozitivna ideologija otroka«.³⁴ Konvencija izhaja iz posebne narave otroka in njegovih potreb in v Uvodu izraža prepričanje, da potrebuje otrok za svoj razvoj ustrezno čustveno kakovost okolja.

Vendar pa, zaradi narave teh pogojev, Konvencija psiholoških pravic ne poskuša zagotavljati neposredno, s pravnimi sredstvi. Njihovo zagotavljanje zaupa otrokovi primarni skupini, zato pa terja od držav podpisnic, naj le-to podprejo v največji možni meri.

Ob tem Konvencija terja varovanje otroka pred zlorabo moči, ki jo imajo starši oz. skrbniki nad njim, torej pred vsemi oblikami trpinčenja, zanemarjanja, izrabljanja in zlorabe, med njimi tudi pred duševnim trpinčenjem. Čeprav je določanje meril prepuščeno državam, s tem Konvencija v načelu varuje, če že ne optimalnega, pa vsaj minimalni standard otrokovih psiholoških pravic. Še posebej terja spoštovanje otrokovega človeškega dostojanstva od državnih ustanov.

Poleg tega, z uveljavljanjem otrokovih pravic nasploh, Konvencija podpira razvoj standardov ravnanja z otrokom v družbi, ki se nujno preslikava tudi na obravnavanje otroka v njegovem najbolj neposrednem okolju; na ta način naravno pogojeno kakovost čustvene vezi dopolnjuje in podpira splošno občutje pravičnosti. Pri vrsti pravic iz Konvencije smo ugotavljali, da se sicer ne nanašajo neposredno na psihološke pravice, a da jih vendarle, vsaj kot moralne pravice, krepijo po analogiji.

Ne navsezadnje, Konvencija terja vodenje otroka pri uresničevanju njegovih pravic v skladu z njegovimi **razvojnimi zmognostmi**, terja (v vseh postopkih) upoštevanje **otrokovih koristi**, s tem pa tudi odpira okno za strokovne interpretacije in posege, ki bodo utemeljeni na poznavanju otrokovih avtentičnih potreb in zmognosti in ki bodo spoštovali otrokove psihološke pravice.

Konvencija je kamen mejnik v procesu evolucije otrokovih pravic, ki sta mu prehodila dva vzporedna procesa: evolucija človekovih pravic in evolucija sodobnega pojmovanja otroka in

³⁴ Glej npr. Hart, 1982.

otročstva. Zgodovinski tokovi so ustvarili otroke kot posebno družbeno skupino; srečanje otrok in človekovih pravic v konceptu otrokovih pravic je pomenilo, da je morda še zadnja velika družbena manjšina dobila kodeks, ki opredeljuje meje izvajanja moči nad njo, in meje njene lastne svobode. Mnoge nedoslednosti in nedorečenosti, ki jih vsebuje Konvencija (ta pa je dokument o konsenzu, ki ga človeštvo v svojem odnosu do otrok lahko v tem trenutku sprejme), pričajo, da ta proces še ni zaključen. Toda če Konvencija ne ustvarja pozitivne ideologije iz nič, temveč je njeno oblikovanje določena stopnja razvoja te ideologije šele omogočila, se bosta v prihodnje Konvencija in ideologija medsebojno pogojevali in ojačevali: uresničevanje načel in določb Konvencije nikakor ni avtomatično zago-

tovljeno z njeno ratifikacijo. Ker bo otrokom vedno primanjkovalo izkušenj, zgodovinskega spomina in družbene moči, bo napredek na njenem uveljavljanju lahko zagotovila le vztrajnost tistih elementov civilne družbe, ki bodo izhajali iz pozitivne ideologije otroka in ki bodo državo (tudi z mednarodnim sodelovanjem) nadzorovali in opominjali na njene obveznosti. V tem procesu bodo vedno bolj sodelovali tudi sami otroci, kakor hitro bodo uvideli, da jim je beseda res dana. Na drugi strani pa bo vsak napredek pri uresničevanju Konvencije utrdil določene standarde in norme glede ravnanja z otroki in glede njihovega statusa, ki bodo neizogibno vplivali tudi na doživljanja in ravnanja na najbolj neposredno osebni in medosebni ravni, torej na ravni psiholoških pravic otroka.

LITERATURA:

- Ariès, Philippe: **Centuries of Childhood. A Social History of Family Life.** Vintage Books, New York 1962., 447 str. (Originally published in French under the title *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, by Librairie Plon, Paris 1960.)
- Bowlby, John: Developmental Psychiatry Comes of Age. *Journal of the Institute for Self-Analysis*, 3/1, Institute for Self-Analysis, London 1989, str. 51 do 60. (Predavanje iz leta 1986, prvič objavljeno v *American Journal of Psychiatry*, 145/1, American Psychiatric Association, 1988.)
- Bronfenbrenner, Urie: The Future of Childhood. V: Greaney, V. (ed.): **Children: Needs and Rights.** Irvington Publishers, New York 1985, str. 167 do 186.
- Čačinovič Vogrinčič, Gabi: **Psihodinamični procesi v družinski skupini.** Doktorska disertacija. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani — Filozofska fakulteta, Ljubljana 1987, 303 str.
- Feinberg, Joel: The Child's Right to an Open Future. V: Aiken, W. & H. LaFollette (ed.): **Whose Child? Children's Rights, Parental Authority, and State Power.** Littlefield, Adams & Co., Totowa/ New Jersey 1980, str. 124—153.
- Flaker, Vito: Ali je možna diabloza na poletni šoli (pismo Johnu Southgateu). V: **Simbioza in avtonomija.** 8. poletna šola skupinske dinamike, Dvor pri Žužemberku, avgust 1987. Ur. Z. Pavlovič. Društvo psihologov Slovenije — Sekcija za skupinsko dinamiko, Ljubljana 1987, str. 8—14.
- Garbarino, James, Edna Guttman, Janis Wilson Seeley: **The Psychologically Battered Child. Strategies for Identification, Assessment, and Intervention.** Jossey — Bass Publishers, San Francisco/ London, 1989, 286 str.
- Gibran, Kahlil: **The Prophet.** Alfred & Knopf, New York 1969. (Trinosemdeseti ponatis. Original objavljen 1923.)
- Goldstein, Joseph, Anna Freud and Albert J. Solnit: **Beyond the Best Interest of the Child.** New Edition with Epilogue. The Free Press, New York/ London 1979, 203 str.
- Group for the Advancement of Psychiatry: **How Old is Old Enough? The Ages of Rights and Responsibilities.** Brunner/Mazel Publishers, New York 1989, 120 str.
- Hart, Stuart N.: The history of children's psychological rights. **Viewpoints in Teaching and Learning**, 58/1982/1, Indiana University, Indianapolis 1982, str. 1—15. (Prevod v Psihološke pravice otrok, 1990, str. 25—44.)
- Končina, Mateja: Osebnostne pravice otroka. V: Šelih, A. in dr. (Skupina avtorjev.): **Pravni vidiki otrokovih pravic.** ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992, str. 99—121. **Konvencija o otrokovih pravicah.** Posebna priloga revije *Otrok in družina*, Ljubljana 1991, 32 str.
- Lasch, Christopher: **Haven in a Heartless World. The Family Besieged.** Basic Books Publishers, New York 1979, 230 str.
- Leboyer, Frederick: **Rojstvo brez nasilja.** Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 122 str.
- Miller, Alice: **The Drama of the Gifted Child.** Basic Books, New York 1981, 118 str. (Original *Das Drama des begabten Kindes*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979.)
- Miller, Alice: **For Your Own Good. Hidden Cruelty in Child-Rearing and the Roots of Violence.** Virago Press, London 1983, 288 str. (Original objavljen pod naslovom *Am anfang war erziehung* pri Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1980.)
- Miller, Alice: **Thou Shalt Not Be Aware. Society's Betrial of the Child.** Pluto Press, London & Sydney 1985, 331 str. (Original objavljen pod naslovom *Du sollst nicht merken* pri Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1981.)
- Peck, Scott: **The Road Less Traveled. A New Psychology of Love, Traditional Values and Spiritual Growth.** A Touchstone Book, New York 1979, 315 str.

Rawls, John: **A Theory of Justice**. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) 1971, 607 str.

Stern, Daniel N.: **The Interpersonal World of the Infant. A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology**. Basic Books, New York 1985, 304 str.

Šelih, Alenka in dr. (Skupina avtorjev.): **Pravni vidiki otrokovih pravic**. ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1992, 235 str.

Teitelbaum, Lee E.: **The Psychological Rights of the Child and the Law. Viewpoints in Teaching and Learning**, 58/1982/1, Indiana University, Indianapolis 1982, str. 113—127.

Protection of the Psychological Rights of the Child and the Convention on the Rights of the Child

Zoran Pavlović, Ph. D., Research Assistant, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia.

The psychological rights of a child are »soft« rights. The power of law cannot directly protect them. However, due to the special position of a child in the family and society, the quality of a child's life and healthy development require that we pay particular attention to the protection of these rights (although indirect). The concept and content of these rights are presented in the paper. The UN Convention on the Rights of the Child is analyzed as a legal source to support the issue. The Convention emphasizes the importance of beneficial psychological conditions, but offers no provisions

for their direct protection. Instead, it demands a high level of protection of and assistance to a child's family. It also establishes a »positive ideology of the child«, according to which a child is a person in his/her own rights. Thus the Convention supports development of public attitudes which will respect not only the legal but also the psychological subjectivity of a child.

Key words: children, psychological rights, UN Convention on the Rights of the Child.

UDC 342.7-053.2